

Стратегія Леоніда Даниловича Кучми – Президента України 1994-2005 рр. щодо реформування аграрного сектору економіки України

Вийшла друком книга Гальчинського Анатолія Степановича «Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою¹». Вона складається із трьох розділів: перший – „Державотворення – пріоритет номер один”, другий – „Тернистим шляхом радикальних економічних реформ”, третій – „На перехресті геополітичних інтересів”.

Серед багатьох питань в книзі розглядається і проблема формування Леонідом Даниловичем Кучмою аграрної політики України. Зокрема, у другому розділі цього видання розглянуті питання формування стратегії реформування аграрного сектору України і земельних відносин, у теоретичному обґрунтуванні й законодавчому забезпеченні та практичному втіленні якої взяли участь науковці Українського НДІ економіки і організації сільського господарства імені О.Г. Шліхтера (тепер Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», далі по тексту Інститут).

Перш за все про запровадження приватної власності на основні засоби виробництва в економіці країни в цілому і в сільському господарстві зокрема, проведення в країні роздержавлення та приватизації. Слід підтримати думку А.С. Гальчинського щодо здійснення цього процесу в Україні: «... де-факто, – відзначає він, – процес роздержавлення та приватизації в Україні розпочався не з прийняття відповідного законодавства (1991-1992 рр.), а в горбачовську епоху. Інша річ, що це була не офіційна, а тіньова, неформальна, партійно-номенклатурна, бюрократична за своєю суттю приватизація. ... Компарти́йна приватизація почалася з при-

йняття ще в 1987-1988 рр. законів «Про трудові колективи» та «Про державне підприємство», відповідно до яких майно державних підприємств було передано в управління трудовим колективам, від їх імені виступала адміністрація фабрик і заводів, а фактично їх керівники» (С. 173, 174).

На доповнення до сказаного слід зазначити, що спрацював Закон СРСР «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду» (23.10.1989 р.), за якого „оренда допускається в усіх галузях народного господарства, вона може застосовуватися щодо майна всіх форм і видів власності” (ст. 3) і що „орендар може повністю або частково викупити орендоване майно” (ст.10). Трудові колективи почали брати в оренду цілісні майнові комплекси підприємств із правом викупу. За такою схемою проводилася приватизація переробних підприємств, що переробляють сільськогосподарську продукцію.

З набуттям 16 липня 1990 р. Україною державного суверенітету Законом Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» (03.08.1990 р.) визначено: «Економічна самостійність Української РСР базується на таких основних принципах: власності народу республіки на її національне багатство та національний доход; різноманітності і рівноправності форм власності, ...децентралізації власності і роздержавлення економіки ...» (ст. 3), а прийнятою 01.11.1990 р. Верховною Радою України Концепцією переходу Української РСР до ринкової економіки визначено: «Ринок України являє собою систему товарно-грошових відносин з механізмом вільного ціноутворення” і далі: «Ринок України передбачає використання економічних регуляторів державного впливу на розвиток народного господарства». Відповідно до По-

¹ Гальчинський А.С. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою / А.С.Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 584 с.

станови Верховної Ради України „Про концепцію роздержавлення приватизації підприємств, землі та житлового фонду” (31.10.1991 р.) „створюється можливість володіти засобами виробництва, житлом та землею за допомогою відповідних приватизаційних паперів (сертифікатів, купонів, чеків та бонів), що засвідчують право на безоплатне придбання більшої частини державного майна, що підлягає приватизації”.

Прискорив процес приватизації Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію цілісних майнових комплексів державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, зданих в оренду», підписаний 20.05.1993 р. Л.Д. Кучмою як Прем'єр-міністром України.

Отже, в промисловості робітники одержали безоплатно у власність свою частку майна, жителі міст – квартири, а селяни – нічого.

В економічному відношенні всі галузі економіки України та їхні підприємства застосували механізм вільного ціноутворення на свою продукцію, а сільському господарству держава встановлювала так звані «орієнтовні ціни», приріст яких був значно нижчим, що ставило галузь у гірші умови.

Слід зазначити, що Леонід Данилович, як господарник, був прихильником ринкової економіки, в системі якої найбільшою мірою проявляються госпрозрахункові принципи господарювання, запровадження приватної власності в економіці країни в цілому, а в сільському господарстві і на землю.

За радянських часів земля була у державній власності. Земельним кодексом Української РСР (08.07.1970 р.) було передбачено, що «земля є спільним надбанням усього радянського народу і що «земля є виключною власністю держави і надається тільки в користування» (ст. 3).

Побудовані на державній власності на землю колгоспи і радгоспи не забезпечували бажаних результатів, а адміністративні методи управління не створювали необхідної мотивації праці селян у результатах виробництва. Науковці Інституту внесли пропозиції до Земельного кодексу Української РСР з обґрунтуванням необхідності запро-

вадження приватної власності на землю, які викладено в газеті „Сільські вісті”².

Постановою Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» (18.12.1990 р.) визначено, що: «Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання та охорони земель».

Отже, була задекларована приватна власність, а до практичних дій справа не доходила.

Леонід Данилович Кучма, після призначення його Прем'єр-міністром України у жовтні 1992 року, приступив до законодавчого врегулювання і запровадження у практику приватної власності на землю.

26 грудня 1992 року він підписав Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок», який мав силу Закону, проект якого був підготовлений вченими Інституту. Цим Декретом передбачено: «Сільським, селищним, міським Радам народних депутатів забезпечити передачу протягом 1993 року громадянам України у приватну власність земельних ділянок, наданих їм для ведення особистого підсобного господарства, будівництва і обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибна ділянка), садівництва, дачного і гаражного будівництва Право приватної власності громадян на земельні ділянки ... посвідчується відповідною Радою народних депутатів, про що робиться запис у земельно-кадастрових документах з наступною видачею державного акта на право приватної власності на землю. Установити, що громадяни України мають право продавати або іншими способами відчужувати земельні ділянки ...».

По суті з цього Декрету почався процес приватизації селянами земель. Проте землі, передані у користування колгоспам і радгоспам, залишалися державними.

² Месель-Веселяк В. Земельні відносини на селі / В.Месель-Веселяк, М.Федоров / «Сільські вісті». – 1990. – 12 жовт.

З подачі науковців Інституту в Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» (20.12.1991 р.) передбачено, що: «Земельні ділянки громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства передаються у приватну власність і надаються в користування ...» (ст. 4). Категорія приватної власності на землю імплементована у прийнятому, менше ніж за місяць, Законі України «Про форми власності на землю» (30.01.1992 р.), яким встановлено, що «власність на землю в Україні має такі форми: державна, колективна, приватна. Всі форми власності є рівноправними» (ст. 2).

Не на користь сільського господарства працював ціновий механізм. Лібералізовані ціни на промислові товари зростали вищими темпами, ніж орієнтовані державою ціни на сільськогосподарську продукцію, що призводило до спаду виробництва сільськогосподарської продукції.

Так, у 1993 р. ціни на матеріально-технічні ресурси, які використовуються в сільському господарстві, проти 1990 року зросли у 3,2 рази більше, ніж на сільськогосподарську продукцію, а на продукцію харчової промисловості – у 9,6 рази, у тому числі на м'ясу – у 10,2 і молочну – у 10,6 рази.

Це призвело до спаду, порівняно з 1990 роком, виробництва валової продукції, сільського господарства в цінах 2010 р. на 19 %, у тому числі рослинництва – на 8 % і тваринництва – на 31 %.

Такий стан сільського господарства дістався у «спадок» Л.Д. Кучмі, коли у червні 1994 року його було обрано Президентом України. Своїм радником він запросив доктора економічних наук Гальчинського Анатолія Степановича, а віце-прем'єр-міністром з питань АПК – Петра Трохимовича Саблука – доктора економічних наук, на той час директора Українського НДІ економіки і організації сільського господарства.

Розпочався процес задуманих Л.Д. Кучмою радикальних економічних реформ. Як вказує А.С. Гальчинський: „11 жовтня 1994 р. Президент України Л.Кучма виступив на сесії Верховної Ради зі зверненням „Шляхом радикальних економічних реформ”, у якому визначалися стратегічні завдання і загальна

логіка реформування української економіки, її ринкової трансформації на наступні п'ять років і більш віддалену перспективу. Попри політичні протистояння, депутати більшістю голосів схвалили запропоновану стратегію. Отже, президентська програма „Шляхом радикальних економічних реформ” набула статусу офіційного документа, де стверджувалися основні принципи державної політики на 1994-1999 рр.

Йшлося про стратегічний курс реформ. Програма, природно, не містила детальної конкретизації, не передбачала механізмів реалізації окремих напрямів економічної політики. І це було не слабким місцем названого документа. Зроблено це цілком свідомо. У програмі визначалася економічна ідеологія, якій мали підпорядковуватися дії всіх структур виконавчої влади. Передбачалося, що розробка відповідно до цієї ідеології конкретних заходів, їх узгодження та забезпечення відповідної координації – це справа уряду, його виконавчих структур” (С. 142).

Проект доповіді формував А.С. Гальчинський. Матеріали до розділів «Аграрна політика» і «Земельна реформа» підготували науковці Інституту. Виходячи із стратегічних напрямів розвитку, визначених Л.Д. Кучмою, в кабінеті А.С. Гальчинського підготовлено Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (10.11.1994 р.). Цим указом передбачено наступне: „Передачу земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції проводити на добровільних засадах, виходячи з того, що земля повинна належати тим, хто її обробляє”.

Рекомендувати місцевим Радам народних депутатів за участю Державного комітету України по земельних ресурсах ужити заходів щодо прискорення передачі відповідно до земельного законодавства безплатно у колективну власність земель колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподар-

ських підприємств, трудові колективи яких виявили бажання одержати землю у власність.

Також передбачено: „Організаціям землеустрою здійснювати у якомога коротші строки поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості)... . Забезпечити до 1 березня 1995 року розробку методики грошової оцінки земель.”

Цей Указ став основою для здійснення аграрної реформи. Проте він був неоднозначно сприйнятий деякими депутатами Верховної Ради України з посиланнями на те, що окремі положення Указу суперечать земельному законодавству України. У цьому зв'язку науковцями Інституту підготовлено довідку про відповідність положень, викладених в Указі Президента України, чинному земельному законодавству, текст якої підтримав Комітет Верховної Ради України і вона була передана всім депутатам Верховної Ради України. Після цього до Указу претензій не було.

Держкомзем розробив і затвердив Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі Державних актів колективним сільгосп підприємствам (15.03.1995 р.), що дало змогу прискорити паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств. Науковці Інституту вперше розробили методику грошової оцінки земель, яку було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 23.03.1995 р. № 213. Указом Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (08.08.1995 р.) передбачено: «Видача громадянам сертифікатів на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка та їх реєстрація провадяться відповідною районною державною адміністрацією». Отже, випало словосполучення «приватної власності».

Таку трансформацію земельного сертифіката А.С. Гальчинський коментував так: „Я написав доповідну Президенту з проханням дати доручення урядові (цитую): „вирішити в місячний строк питання про внесення змін у назву сертифіката на землю: замінити текст „Сертифікат на право на земель-

ну частку (пай)” текстом „Сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай)”, як це було передбачено відповідним Указом Президента України.

Не потрібно бути юристом, щоб зрозуміти, що йдеться про принципово різне смислове навантаження відповідного документа. „Сертифікат на право на приватну власність на земельну частку (пай)”, як це передбачалося Указом Президента, і „Сертифікат на право на земельну частку (пай)” – це документи різного юридичного змісту. Це однозначно. Щоб бути переконливішим, я попросив підписати доповідну В. Шепу та С. Рижукі – радника і помічника Президента з питань аграрної політики. Президент направляє нашу доповідну П. Лазаренку з резолюцією „До вжиття відповідних заходів” (10 травня 1997 р., № 453/11090-01). Однак, усе залишилося по-старому. Тіньові колізії сертифікатної приватизації землі беруть, як я у цьому глибоко переконаний, свій початок із цієї, як це потім було пояснено Президенту, суто „технічної описки”. Заперечувати П. Лазаренку в питаннях аграрної політики Л. Кучма, зрозуміло, не міг, хоча йшлося про викривлення суті президентського документа” (С. 317).

Враховуючи те, що підприємства, які переробляють сільськогосподарську сировину та надають послуги, перейшли у власність їх трудових колективів, а сільськогосподарським підприємствам, що постачали їм сировину (питома вага якої у собівартості продукції перевищувала 70–80%), – нічого не діталося, прийнято Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» (10.07.1996 р.), у підготовці проекту якого брали участь науковці Інституту, яким у статті 3 «Пільги на придбання акцій» передбачено: «Недержавним сільськогосподарським підприємствам (організаціям) передається безоплатно 51 відсоток акцій підприємств (організацій), що приватизуються».

Варто наголосити, що ці вимоги Закону не виконані до цього часу.

Таким чином, в Україні була проведена приватизація землі. Селяни, які на ній працюють, одержали свою земельну частку (пай), а господарства ринкового типу не бу-

ли створені. Створення таких виробництв наукою пропонувалося шляхом оренди у власників земельних часток (паїв) і створення господарств ринкового типу, побудованих на приватній власності на землю у поєднанні з колективними формами організації праці. Для цього Президент України Л.Д. Кучма видав Указ «Про оренду землі» (23.04.1997 р.), яким було передбачено, що «дві або більше особи, які мають сертифікати, що засвідчують їх право на земельну частку (пай), можуть за їх бажанням здавати в оренду спільну земельну ділянку через уповноважену ними особу». Проте такий підхід зустрів супротив соціалістів у Верховній Раді України і за їх ініціативи був прийнятий Закон України «Про оренду землі» (06.10.1998 р.), яким встановлено, що «Орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах і в порядку, передбачених Земельним кодексом України». Отже, орендувати можна лише земельні ділянки, на які є державний акт на право приватної власності на землю, а земельні частки (паї) не дозволялося брати в оренду. Таким чином, було призупинено процес формування сільськогосподарських підприємств ринкового типу, а сільськогосподарське виробництво продовжувало занепадати: у 1999 р. виробництво валової продукції сільського господарства проти 1990 р. зменшилося на 51 %, в тому числі продукції рослинництва – на 47 % і тваринництва – на 56 %.

Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (3.12.1999 р.), опрацьованого за участю науковців Інституту, ця проблема була вирішена. Ним передбачено:

«... забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями)... ;

... сприяння керівникам... колективних сільськогосподарських підприємств, що реформуються, у реорганізації зазначених підприємств і створенні на їх базі приватних формувань... ;

... запровадження обов'язкового укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільсь-

когосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю), майнового паю з власниками цих часток ...».

Передбачено підтримку розвитку особистих підсобних господарств та селянських фермерських господарств.

Отже, під час реформування аграрного сектору економіки вирішено такі питання:

– законодавчо врегульовано приватну власність на землю;

– проведено розпаювання земель колгоспів і радгоспів серед селян, які на ній працювали, з видачею сертифікатів на право на земельну частку (пай) із наступною заміною їх на Державні акти на право приватної власності на землю (нині Державний акт на право власності на земельну ділянку);

– проведено розпаювання майна;

– реформовано колгоспи і радгоспи у господарській структурі ринкового типу, побудовані на поєднанні приватної власності на землю і майно з колективними формами організації праці.

На сьогодні в Україні склалися такі форми господарювання: 8,7 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу, середній розмір сільськогосподарських угідь в яких становить 1936 га, і 846 фермерських господарств типу сільськогосподарських підприємств (1630 га), які аналогічні за розміром підприємствам США і колишньої Української РСР; 33 тис. традиційних фермерських господарств (80,2 га), що відповідають європейській моделі, а також 17 млн господарств населення (0,9 га), що відповідають японській та китайській моделям господарювання, з яких 5243 тис. особистих селянських господарств (87 га).

Кожна з форм господарювання зайняла свою нішу в аграрному виробництві. Це стосується організаційної сторони аграрного реформування.

Леонід Данилович Кучма значну увагу приділяв економічній стороні реформ. Розпорядженням Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи” (18.08.1997 р.) передбачена політика економічного зростання, що включає: зниження податкового тиску на виробника і навантаження на фонд заробітної плати, зменшення

кількості податків, збереження „нульової” ставки ПДВ. Що стосується агропромислового комплексу, то Указом Президента України „Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України” (29.04.1998 р.) передбачено: „вирішити такі завдання: здійснити реструктуризацію заборгованості підприємств; забезпечити державну підтримку цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників; здійснити заходи щодо захисту вітчизняного продовольчого ринку; вжити невідкладних заходів щодо здійснення активної соціальної політики.

Списано заборгованості сільськогосподарським виробникам відповідно до законів України „Про списання та реструктуризацію подальшої заборгованості платників податків за станом на 31.03.1997 р.” (5.06.1997 р.) та „Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків – цукрових заводів (комбінатів) за станом на 1 січня 1998 року та сільськогосподарських підприємств за станом на 1 січня 1999 року” (5.02.1999 р.).

Указом Президента України „Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників” (2.12.1998 р.) передбачено, що: „з 1 січня 1999 року і до січня 2004 року не підлягають сплаті до бюджету суми податку на додану вартість, які нараховуються сільськогосподарськими товаровиробниками-платниками податку на додану вартість щодо операцій з податку товарів (робіт, послуг) власного виробництва...”. Визначено заходи фінансово-кредитної підтримки підприємств агропромислового комплексу, забезпечення паритету цін у міжгалузевому обміні та подолання платіжної кризи.

Законом України „Про стимулювання розвитку сільського господарства на період до 2001-2004 років” (18.01.2001 р.), у розробці проекту якого взяли участь науковці Інституту та який є чинним і дотепер, передбачено „формування цінового, податкового і кредитного механізмів з урахуванням специфіки сільського господарства як галузі з сезонним характером виробництва, уповільненим оборотом капіталу і низькою нормою прибутку; дотування виробництва продукції тваринництва, рибництва та рибальства, льону; поєднання обов'язкового і добровільного стра-

хування; запровадження фіксованого сільськогосподарського податку; встановлення збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства сплачується відповідно до Закону України "Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства"; використання коштів Державного бюджету України на розвиток сільського господарства; застосування особливого режиму кредитування сільськогосподарських товаровиробників; страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.”

Загалом Л.Д. Кучма видав більше 30 Указів з питань реформування та розвитку аграрного сектору економіки. Крім раніше названих, це такі важливі, як „Про підтримку цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників” (1998 р.), „Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва” (1998 р.), „Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” (2000 р.), „Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки (2001 р.), „Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі й дальшого розвитку аграрного сектору економіки (2002 р.), „Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку” (2002 р.) та ін.

До цього часу застосовується пільговий режим оподаткування, започаткований Указом „Про фіксований сільськогосподарський податок” (1998 р.).

Реформування аграрного сектору дало і продовжує давати позитивні результати. Підвищилась ефективність виробництва. У 2005 р. проти 1999 р. обсяг валової продукції збільшився на 30,8%, а у 2011 р. – на 69,9%. Виробництво зерна у 2008 р. досягло 53,3 млн т, у 2011 р. – 56,7, а у 2013 р. очікується в межах 59, проти 51 млн т – у 1990 р. Сформовані сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування за своїми результатами перевершили показники колгоспів і радгоспів 1990 року. Виробили валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь на чверть більше, а продукції рослинництва – у 1,6 рази. Підвищилась ефективність виробництва. Якщо у 1990 р. в колгоспах і радгоспах України без дотацій рівень

рентабельності продукції рослинництва і тваринництва становив 20,9%, то у 2011 і 2012 рр. він зріс відповідно до 32 і 26,9 %, а тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим – відповідно 13,0 і 14,3% рентабельності. Продуктивність праці (виробництво валової продукції на середньорічного працівника) зросла в 3,2 рази, а у тваринництві – у 4,2 рази.

Поділяємо думку А.С. Гальчинського з приводу незавершеності земельної реформи: „Саме ринок землі має, – відзначає він –, остаточно сформувати відповідний порядок аграрних відносин. Звичайно, йдеться про вельми тривалий процес. Найбільш зважені політики розуміють, що становлення реального власника землі, ефективного фермера потребуватиме двох-трьох поколінь. Але ми маємо, не спиняючись, рухатися в цьому напрямі” (С. 327).

Звичайно, купівлю-продаж, як атрибут ринкової економіки, слід впроваджувати поступово. Доцільно ввести окремі обмеження як для продавців, так і покупців землі.

Викликають подив положення щодо розвитку ринку земель, які пропонуються у проекті Закону України „Про обіг земель сільськогосподарського призначення”. Як передбачено цим законодавством, переважне право на придбання земельної ділянки „у перший період експозиції (2 місяці після оголошення пропозиції – роз’яснення авторів) має держава, територіальна громада, Державний земельний банк у зазначеній послідовності У другий період експозиції (третій місяць після оголошення пропозиції – пояснення авторів) – мають: власники суміжних земельних ділянок, орендар земельної ділянки у зазначеній послідовності ...” (ст. 11).

Слід застерегти, що застосування таких норм призведе до обезземелення селян і руйнування існуючих господарських структур. Багато власників земельних ділянок продадуть їх у перший період експозиції (за 2 місяці). Отже, земельні ділянки сконцентруються у власності держави, територіальних громад і Державного земельного банку. Це має значні виробничі недоліки: поперше, певний час (рік, два, три і більше) вони не зможуть створити господарські

структури, що призведе до спаду виробництва, як це було в Україні з 1995 по 1999 рр. після паювання земель і передачі у власність земельних ділянок (земельних часток (паїв)). Власники земель були, а господарських структур не створили. Як наслідок, у 1999 р. виробництво валової продукції сільського господарства в існуючих господарствах зменшилося в 1,4 рази проти 1994 року (з 107,8 до 59,1 млрд грн (у цінах 2010 року)). Позитивні зрушення сталися після створення господарських структур ринкового типу відповідно до грудневого 1999 р. Указу Президента України. Виробництво валової продукції зросло у 2012 р. до 113,8 млрд грн, або в 1,9 рази проти 1999 року. Не слід повторювати помилки минулого, які тоді були виправлені Президентом України в Указі від 3 грудня 1999 р.; по-друге, якщо власники земельних ділянок, що знаходяться в оренді в існуючих сільськогосподарських підприємств ринкового типу, працюють ефективно, але продадуть свої ділянки державі, територіальним громадам і Державному земельному банку, то ці суб’єкти господарювання розпадуться, а купити земельну ділянку вони можуть у другий період експозиції, коли їх уже розкуплять у перший період; по-третє, продавши земельну ділянку, власник не зможе придбати іншу, бо переважне право мають держава, територіальні громади і Державний земельний банк. Таким чином, станеться обезземелення селян, розформуються існуючі господарські структури, які зараз ефективно працюють на орендованих землях, а сільське господарство в цілому занепадатиме. Тому першочергове право на купівлю землі повинні мати громадяни України, які працюватимуть на землі.

Цілком справедливо А.С. Гальчинський турбується про подальший розвиток аграрного сектору економіки країни. „Труднощі в матеріально-технічному забезпеченні – 84% – відзначає він – ; недостатність фінансових ресурсів – 71; відсутність правових гарантій – 65%. Ось ті вузькі місця, над усуненням яких потрібно працювати” (С. 325).

Слід зазначити, що приросту валової продукції сприяє виважена цінова політика. Проте темпи приросту виробництва надто

низькі. І якщо ця тенденція збережеться, то в подальші роки вони загальмуються.

Ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію значно менше відшкодовують витрати, ніж ціни, які склалися в середньому в економіці, і тим більше в окремих сферах, що унеможлиблює належний вихід аграрного сектору як на внутрішній, так і зовнішній продовольчий ринок. Держава має забезпечити однакові умови господарювання для всіх галузей національної економіки за допомогою показника норми прибутку (рівня дохідності авансованого у виробництво капіталу, включаючи вартість землі). Тільки шляхом доведення ринкової ціни за допомогою показника норми прибутку до ціни виробництва, яка забезпечує відшкодування витрат і одержання прибутку, необхідного для розширеного відтворення виробництва, можна вести в галузі відтворювальний процес на розширеній основі. За нашими розрахунками – в межах 13–15 % норми прибутку. І це треба впроваджувати саме тепер за допомогою встановлення мінімальних цін, квот, субсидій на ті види продукції, які визначають продовольчу безпеку держави, соціальні умови життя та праці, особливо на селі.

Можливості розв'язання проблеми у нас є. Необхідно вирівняти міжгалузеві економічні відносини, за яких створюються взаємовигідні умови забезпечення одержання рівновеликих прибутків на вкладений у виробництво рівновеликий капітал. Лише за таких умов можливе стабільне й прибуткове ведення сільського господарства, вирішення проблеми харчування і продовольчої безпеки в країні. Для цього потрібен державницький підхід, як це робив Президент України 1994-2005 рр. Леонід Данилович Кучма. Не можна на самоплив пускати цінову політику. Слід дотримуватися закону вартості, запобігати впливу як монополій, так і окремих бізнесових структур. Цінова вакханалія може призвести до політичної нестабільності.

Не можна сподіватися на те, що держава забезпечуватиме продовольчі потреби за рахунок імпорту продуктів. Україна на своїх родючих землях може одержувати продукції у 2-3 рази більше від потреби, решта – це експортний потенціал. Світ потребує продовольства, і Україна може взяти вагому участь у вирішенні цієї проблеми. У цьому напрямі слід формувати подальшу стратегію розвитку аграрного сектору економіки нашої країни.

*Національний науковий центр
„Інститут аграрної економіки”*

*Ю.О. Лупенко – директор, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, академік НААН*

*П.Т. Саблук – радник при дирекції, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, академік НААН, Герой України*

*В.Я. Месель-Веселяк – заступник директора з наукової та інноваційної роботи,
завідувач відділення організації виробництва і земельних відносин та
відділу форм господарювання, доктор економічних наук, професор, заслужений
діяч науки і техніки України, академік НААН*

*М.М. Федоров – завідувач відділу земельних відносин, доктор економічних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України*

*